

УДК 37+008(477.84)

Ж. Ю. Даюк,  
здобувач

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

## ВПЛИВ КРЕМЕНЕЦЬКОГО ЛІЦЕЮ НА КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКІ ТРАДИЦІЇ РЕГІОНУ (ПЕРША ПОЛОВИНА XIX СТ.)

*У статті проаналізовано зміст та форми взаємовпливу культурно-просвітницької діяльності викладачів та вихованців Кременецького ліцею з навколишнім соціокультурним середовищем. Відзначено культурно-просвітницьку місію викладацького та учнівського колективів ліцею у поширенні науки та мистецтв у Кременці та всьому волинському регіоні (XIX – поч. XX ст.)*

**Актуальність та стан дослідженості проблеми.** Проблема становлення та розвитку змісту, форм та методів навчально-виховного процесу у Кременецькому ліцеї стала предметом вивчення низки українських та зарубіжних (переважно польських) науковців. Так, в Україні проблему діяльності Кременецького ліцею досліджували С. Чуйко, Н. Сейко, Р. Шмагало, Р. Кирчів, К. Шамаєва, О. Карліна, С. Медведєв та ін. Одними з небагатьох комплексних досліджень Кременецького ліцею, попри позірну вивченість історії розвитку цього навчального закладу, є історико-педагогічне дисертаційне дослідження С. Коляденко "Зміст та організація діяльності Кременецького ліцею як осередку освіти на Волині (1805-1833 рр.)" (1997 р.) та історичне – Н. Оболончик "Кременецький ліцей в системі освіти Другої Речі Посполитої" (2007 р.). Серед польських науковців, які комплексно або частково досліджували проблему діяльності Кременецького ліцею, варто, насамперед, назвати праці Д. Бовуа, Л. Заштовта, М. Ролле, М. Данілевичової, В. Петровського, О. Крісовського та ін. Важливими для теми нашого дослідження вважаємо також роботи з методології історії педагогіки, які дають можливість розглядати досліджувану проблему з точки зору сучасних науково-теоретичних підходів, а саме: Л. Ваховського, Н. Гупана, І. Зверєвої, С. Золотухіної, Г. Лактіонової, О. Сухомлинської, Л. Таран, С. Харченка, Л. Штефан, Л. Бородкіна, М. Румянцевой, В. Філатова, Б. Шпотова та ін.

Однак суттєвою прогалиною в цьому комплексі наукових праць вважаємо: зосередження авторів на вивченні окремих фрагментів процесу становлення та розвитку ліцею; відсутність комплексного структурованого підходу до визначення специфіки діяльності Волинського ліцею порівняно з іншими навчальними закладами України та регіону; нестачу досліджень діяльності випускників та викладачів ліцею протягом тривалого історичного періоду (XIX – початок XX ст.).

**Метою статті** є аналіз культурно-просвітницького впливу Кременецького ліцею на соціокультурне середовище Кременця та регіону.

Відкрита у 1805 році Волинська гімназія (згодом – Кременецький ліцей) значно відрізнялася від звичайних губернських гімназій, причому не лише тому, що це була найчисельніша з усіх існуючих у Російській імперії гімназій. На відміну від інших гімназій, що передбачали семирічний курс навчання з явним переважанням суспільно-гуманітарних дисциплін [1], програма новоствореної була розрахована на 10 років (після попереднього закінчення початкової школи або рівнозначної домашньої освіти). Прагнення поєднати в одному навчальному закладі три ступені освіти (початкову, середню і вищу) визначалося необхідністю оновлення змісту культурно-просвітницької (духовно-просвітницької) діяльності.

Викладачі ліцею поступово ставали просвітниками у середовищі регіону завдяки публічним лекціям, іспитам, виступам з результатами літературної творчості тощо. Ф. Ковальський у спогадах про навчання в ліцеї писав: "Ми застали в ліцеї двох знайомих нам з Вінниці професорів: Юзефа Ульдіньського і Стефана Зеновича. Перший викладав історію, другий – хімію, лекції їх були переповнені слухачами, яких зала часто не могла вмістити. Дами з Волині і Поділля найбільше любили слухати Феліньського і Ульдіньського, так що часто займали місце на лавах для учнів, які врешті мусили стояти при лавах; таким чином кожна тих двох професорів лекція була схожа на публічний екзамен. Можна собі лише уявити, як кожен учень старався бути досконало підготовленим на кожне заняття, аби не провалитися і отримати похвалу професора і приязний усміх присутніх" [2: 82].

Студіювання матеріалів, поміщених у дослідженні А. Осінського [3], показує, що Т. Чацький часто роздумував над тим, що кожен гімназист, окрім колективу гімназії, спілкується у колі інших соціальних груп, спільнот, є членом своєї сім'ї, родини (і у цій якості постає суб'єктом виховання родичів і близьких); нарешті, живе у тому ж великому і складному світі, у якому живуть дорослі (читає ті ж газети, книги, слухає ті ж розмови), а значить співпереживає і замислюється над цілком "дорослими" проблемами. Ось чому організація позагімназійного культурно-освітнього середовища, на його думку, має враховувати таке "виховання життям" і спрямовувати його у задеклароване духовно-просвітницькою концепцією русло розвитку потреб і можливостей особистості. До цих

потреб А. Осінський відносив потреби у "вивищенні знанням і ерудицією, естетичному оформленні життя, визнанні і суспільному схваленні та повазі, творчої діяльності та праці" [3: 38].

Культурно-просвітницьким явищем, що об'єднувало багатьох мешканців міста і регіону в ліцеї, стали **публічні іспити**. Ф. Ковальський писав про них: "Приїжджали візитатори з Вільна: Ян Вілежинський, Казимеж Монюшко, Людвік Кропінський. ... У найкращій залі ліцею – фізичний, прибраній як на свято, всідалися найповажніші дами з кременецького товариства, в крісла, поставлені амфітеатром. За ними сиділи чоловіки, представники вищого товариства Кременця, цивільні і військові, духовні і світські; зліва – візитатор і директор ліцею, префект і професори. У центрі на столі лежали малюнки учнів, які випускалися з перших чотирьох класів. Вчителі і учні виступали латиною, польською, німецькою і французькою. ... І нагороди – срібні й золоті медалі - і спосіб їх отримання дуже зворушували учнів та присутніх" [2: 132]. У Кременець до Т. Чацького, як пише В. Єршов, приїжджали відомі діячі з різних країн, насамперед, Польщі. Наприклад, у 1812-1813 рр. у ліцеї брав участь у публічних іспитах В. С. Ржевуський [4: 99].

Широка просвітницька діяльність високоосвічених викладачів-музикантів сприяла не лише підвищенню загальної культури молодих людей, формуванню естетичних смаків, умінню танцювати, співати, грати на інструменті, – тобто відповідати запитам дворянського побуту, але й розвитку здібностей обдарованих дітей, вдосконаленню їх музичної освіти, а також підготовці вчителів музики для шкіл.

У Волинському навчальному ліцеї формувалися основні засади системи музичної освіти, які отримали теоретичне обґрунтування в спеціальній музичній літературі в наступні десятиліття.

**Концертне життя** гімназії у I період (1805-1813 рр.), як видно зі спогадів сучасника тих подій, у минулому гімназиста Я. Козерацького [5], було доволі активним, але ще не вирувало так, як після 1813 р. Загалом це були виступи викладачів і учнів, однак на пристойному академічному рівні. Звісно, вони були справжніми "спалахами" у культурно-мистецькому житті міста.

Культурно-просвітницька діяльність, яка передбачала естетичний розвиток та музичне виховання учнів, повинна була враховувати також вплив середовища – домашнього, соціального – і спрямовувати його в русло розвитку потреб і можливостей особистості, яке задекларовано було у духовно-просвітницькій концепції Тадеуша Чацького.

Тогочасне домашнє музичне середовище було досить неоднозначним явищем, яке складалося і з високопрофесійного, і з дилетантського виконавства, навчання під керівництвом іноземних або вітчизняних педагогів-музикантів. Досвід слухання і сприймання музики, сформованість практичних музичних вмінь в учнів був різним: від елементарних знань і умінь до володіння інструментом, засвоєння певних музичних знань та наявності інтересів і бажань до занять музикою і співом. Відвідування богослужінь у костьолі теж сприяло з ранніх років залученню до музичного мистецтва. Для учнів гімназії будній день починався із служби в костьолі о 7-й годині ранку [6].

Музичне виховання в гімназії та ліцеї пов'язано було також із навколишнім культурним середовищем міста та організацією позанавчального часу вихованців.

Т. Чацький заохочував відомих громадян Польщі оселятися у Кременці й організовувати публічні забави для товариства, у яких брали участь вихованці гімназії. Найвідоміші сім'ї з Волині, Поділля (Тарновські, Сапехи, Потоцькі, Четвертинські, Любомирські, Плятери, Яблоновські, Ожаровські, Сангушки, Собанські, Гадомські, Орловські, Понятовські, Свейковські, Маліновські та інші) мешкали у Кременці і тісно були пов'язані із Кременецькою школою, в якій навчалися їх діти. З радістю вони дивилися на цю енергійну молодь, що навчалася під пильним оком, щоб стати зразковими громадянами країни.

Музика була в пошані у вихованців гімназії та ліцею. Вона звучала під час маївок, які проводилися у травні. Місто Кременець, розташоване у гарній місцевості – гори, ліси, луки, річка – приваблювало учнів, і вони вирушали на маївку на цілий день. Серед інших забав звучала музика, пісні [2].

У приватних товариствах, де збиралося небагато друзів для відпочинку, теж грали музику. Звучали скрипка, фортепіано, але найпопулярнішим інструментом була гітара. А. Козерадський згадував: "Найчастіше під гітару співали історичні пісні Немцевича, чи філарецькі пісні, наприклад: "Веселімося друзі, поки молоді", "Чого плачеш, в'язню молодий?", а також пісні Міцкевича чи Кропінського [5: 89].

До Кременця з-за кордону прибували люди, котрі чули про місто, про гімназію, ліцей, і були зацікавлені атмосферою культури й освіти, яка запанувала тут на початку XIX століття. Це були музиканти, художники, танцівники. Вони не лише давали уроки іноземних мов, малювання, музики, танцю, але й знайомили з культурою та побутом своєї батьківщини.

Приблизно у 1818 році в Кременці організовується "Музичне товариство", душею і організатором якого був Ю. Джевецький. Марія Данилевичова писала у своїх наукових розвідках, що до Кременця приїжджали як до відомого осередку науки і культури [7].

У колонній залі ліцею проводилися святкові бали та інші урочисті події. Музика постійно звучала в салонах місцевої знаті. Все це свідчить про те, на якому високому рівні знаходилося світське життя невеликого містечка Кременця завдяки Т. Чацькому. У Кременці звучала також музика українського та польського народів, виконувалися релігійні обряди, зберігалися традиції, свідками яких були вихованці гімназії та ліцею.

Ф. Ковальський згадує про концертні вечори С. Грабовського: "Станіслав Грабовський, найкращий у Кременці фортепіаніст, часто проводив у себе концертні вечори, створював квартети, у яких приму завжди виконував Бендзінський, секунду – Чарнецький, альт – Вайончек, а віолончель – Сандо. Станіслав Грабовський – вихованець Відня, навчав музики дітей заможних волинян. Мешкав у Конюхах на Волині, потім – у Кременці. Після 1830 року переїхав до Житомира, де закрив знаменитий музичний магазин, відомий на всю Волинь" [2: 108].

Високий професійний рівень викладання музики у Волинській гімназії, а згодом ліцеї, тісні контакти із західноєвропейською культурою, постійне прагнення до розширення музичного впливу ліцею, передача музичної педагогіки до рук професійно підготовлених музикантів – все це свідчить про те, що Волинський ліцей був осередком широкого музичного просвітництва в Україні в перші десятиріччя XIX століття. Традиції, закладені ліцеєм, знайшли своє продовження і розвиток в українській музичній культурі.

Значний вплив на культурно-освітні традиції міста й регіону справляв створений засновниками ліцею **ботанічний сад**. Його місія вбачалася організаторами ліцею не лише в тому, аби давати можливість учням добре засвоїти ботаніку, а й у тому, щоб залучати до знань та спілкування місцевих мешканців. Ф. Ковальський зазначає: "Кременець тоді був немалим містом, і мешканці збагачували місто. Найвідомішим місцем для прогулянок місцевих мешканців був ботанічний сад. Влітку в ньому відбувалися ранкові лекції з ботаніки. ... Професор Бессер, гарний чоловік, круглолиций, білолиций, рум'яний, сидючи посеред найсвіжіших місцевих і екзотичних квітів і кущів, здавався нам нічним метеликом чи крилатим Купідомом. Помічником і заступником його був Антоній Анжейовський, відомий ботанік і завсідник салонів, завжди цікаво розповідав про все. Часто бував у подорожах і тому був цікавим співрозмовником" [2: 93].

Заняття, які він проводив для вихованців Ю. Пічман та його помічники, не вичерпували всіх можливостей для одержання ними художнього розвитку, художньої освіти та вдосконалення в образотворчій техніці. Здобуті знання вони могли удосконалювати шляхом **приватних занять у видатних художників**. Найпершим був Матео (Матеуш) Бацеллі (1772-1850), член Римської академії св. Лукаша. Його запросив Т. Чацький до Порицька для навчання своїх дітей, де він працював до 1814 року. У Кременці працював учителем в домі Четвертинського. З 1815 по 1823 р. викладав малювання у школі Кам'янець-Подільського. З 1823 року перебував на державній службі, а потім повернувся до Кременця, читав лекції з малюнка і одночасно італійської мови [8]. М. Бацеллі багато малював; Олександр Пшездзецький писав про нього: "Його твори знаходять у найкращих колекціях, а портрети – у всіх домах Поділля і Волині" [9: 397]. У 1830 році через Костянтина Пшездзецького Матео Бацеллі був запрошений до маєтку Т. Чацького, де й помер у 1850 році.

Вихованці ліцею могли брати приватні уроки у Юзефа Нарциза Каєтана Сейдліца (1789-1845). Він навчався приватно у Зигмунта Вогля, а пізніше у Дрезденській художній академії. В 1810-1834 роках працював у Кременці. Він давав приватні уроки рисунка, мав дар навчання і його знали у найкращих домах. Сам малював портрети і краєвиди аквареллю, пастеллю, і писав мініатюри [10].

Отже, для художнього розвитку вихованців гімназії та ліцею велике значення мала художня атмосфера міста, де жили, працювали видатні художники, давали приватні уроки навчання малярству.

Велике значення для культурного обміну ліцею та регіону мало заснування в Кременці **книгарні**, яка обслуговувала не лише учнів і викладачів гімназії, але й широкий загальний мешканців не лише міста, а й усієї губернії. Ф. Ковальський у своїх "Спогадах..." писав: "Величезна книгарня Глюксберга такий само мала значний оборот книг, як і магазини – оборот товарів. В ній завше було багато покупців, і старий Глюксберг не міг жалітися на стагнацію торгівлі. Рідко він з Варшави приїжджав... а як від'їжджав, то залишав по собі стрічного Емануеля, хлопця незвичного наукового обдарування, але до справи торгівлі недбалого... той ходив на заняття до ліцею і більше пильнував шкільної науки, аніж довіреної йому книгарні. У нього майже постійно тривав конгрес літераторів і не літераторів, підігріваний чаєм і вином. ... Якось раз мені оповідав Глюксберг, яку честь йому надано на поштової станції між Устилугом і Луцьком, коли їхав до Кременця з метою заснування там книгарні. ... На пошті, де йому треба було поміняти коней, писар, прочитавши прізвище, наказав з великим пошануванням і поспіхом запрягати найкращих коней, пояснюючи поштарю, що цей пан більш значить, аніж граф, бо не граф, а типограф" [2: 79].

Новітні видання мешканці міста могли отримати не лише в книгарні Глюксберга, але й у бібліотеці ліцею, яка була дбайливо створена Т. Чацьким і ретельно оберігалася бібліотекарями й бібліографами, постійно поповнюючись новими виданнями. У "Правилах бібліотеки Кременецького

ліцею" її бібліограф Павло Ярковський спеціально зазначив правила для мешканців міста, які прагнули скористатися її послугами: "Бібліотека Волинської гімназії відкрита для всіх охочих щоденно, крім хіба що літніх місяців, а також святкових днів, у понеділок, середу, п'ятницю й суботу з 10 до 12 години, у вівторок та четвер – з 2 до 4 години. У зазначені години кожен може приходити до бібліотеки оглядати її або ж читати книги. Кожен, хто буде потребувати допомоги у виборі книги до читання, може знайти її у бібліотекаря" [11: 1].

Про **вплив викладачів ліцею** на культурно-просвітницьке середовище міста згадує Ф. Ковальський, випускник ліцею, аналізуючи просвітницьку місію директора ліцею А. Фелінського: "Настала пора постати перед директором. Ним тоді був (1819), після Чеха і Сціборського, Алойзи Фелінський, творець сучасної польської літератури, чоловік середніх років, середнього зросту, з круглим приємним обличчям; ... був він водночас професором літератури польської, яку двічі на тиждень по дві години викладав. ... він умів об'єднати загальну любов і повагу до учнів і мешканців Кременця, що жили разом зі своїми синами і часто разом з дітьми слухали його лекції" [2, с.81].

Таким чином, просвітницька діяльність педагогів гімназій та ліцею поєднувалася із просвітницькою атмосферою середовища, в якому перебували вихованці кременецької школи.

Ідеї просвітництва, які передбачали певну організацію навчання, виховання та позанавчального культурно-освітнього середовища, торкалися й естетичного розвитку вихованців: естетичного оформлення їх побуту, підготовки учнів до життя у певному товаристві і суспільстві, їх музичного розвитку, навчання слухати і розуміти музику та насолоджуватися нею, формування умінь виявлення себе у музиці – грати на музичному інструменті, співати, танцювати. Тобто, такого життя, розвитку і виховання, яке б відповідало способу життя шляхтича.

Культурно-просвітницька місія ліцею полягала у його постійній гармонійній співпраці з середовищем міста, його інтелігенцією, освіченими родинами. З іншого боку, саме існування ліцею також притягувало до себе освічених людей краю, які приїжджали жити до Кременця разом зі своїми дітьми і збагачували громадське життя міста.

**Висновок.** У результаті здійсненого аналізу можна дійти висновку про те, що освічене середовище наділене синергетичними властивостями, воно продукує подальший науковий і освітній розвиток, взаємозбагачується.

Проаналізувавши культурно-просвітницький вплив Кременецького ліцею на місцеве соціокультурне середовище, ми можемо виокремити в цьому такі головні **тенденції**:

- тенденція до наростання культурного впливу ліцею у місті та в регіоні протягом першого десятиліття XIX століття, та взаємовпливу культурних середовищ міста і ліцею – протягом двох наступних десятиліть;
- тенденція до наступності у культурно-просвітницькій діяльності (від викладачів до випускників) ліцею, яка виражалася у передачі міжпоколінневого культурно-просвітницького досвіду;
- тенденція до розширення напрямків культурно-просвітницької діяльності (література, поезія, природничо-математичні науки, мистецтво і музика, громадська діяльність, безпосередня педагогічна діяльність і т.п.).

**Перспектива подальших досліджень** полягає у висвітленні культурно-просвітницької діяльності випускників ліцею після його скасування у 1834 р.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Исторический обзор деятельности Виленского учебного округа. 1803 г. – 1903 г. : в 2 ч. / [под общ. ред. А. В. Белецкого]. – Вильна : Тип. А. Г. Сыркина. 1905. – Ч. I. : 1803 г. – 1812 г. / [сост. Ю. О. Крачковский]. – 1905. – 565 с.
2. Wspomnienia (1819–1823) / Pamiętniki Franciszka Kowalskiego. – Kijów : Nakładem księgarni Leona Idzikowskiego, 1912. – 432 s.
3. Osiński A. O życiu i pismach Tadeusza Czackiego rzecz czytana na zebraniu Gimnazjum Wołyńskiego 30 lipca 1813 roku / A. Osinski. – Krzemieniec, 1816. – 414 s.
4. Єршов В. О. Польська література Волині доби романтизму : генологія мемуаристичності : [монографія] / В. О. Єршов. – Житомир : Полісся, 2008. – 624 с.
5. Kozieradzki A. Wspomnienia z lat szkolnych 1820–1831 / A. Kozieradzki. – Wrocław, 1962. – 282 s.
6. Kula E. Karol Witte (1814–1878). Sylwetka opracowana na podstawie materiałów archiwum rodzinnego Korzeniowskich w zbiorach Biblioteki PAU i PAN w Krakowie / E. Kula // Studia Pedagogiczne Akademii Świętokrzyskiej. – t. 15. / Pod red. W. Firleja, S. Majewskiego, M. Rusieckiego. – Kielce, 2005. – S. 245–253.
7. Danilewiczowa M. Testament naukowy dawnego liceum Krzemienieckiego / M. Danilewiczowa // Życie Krzemienieckie. – 1938. – № 12. – S. 274–283.
8. Павленко В. В. Освітньо-просвітницька діяльність іноземних педагогів на Волині (XIX – початок XX ст.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Павленко Віта Віталіївна. – Житомир, 2010. – 299 с.

9. Biernacki A. Aleksander Przewdziecki / A. Biernacki // Krzemieniec. Ateny Juliusza Slowackiego / [pod red. S. Makowskiego]. – Warszawa, 2004. – S. 337–397.
10. Павленко В. В. Мистецько-естетична освіта на Волині (XIX – поч. XX ст.) / В. В. Павленко // Проблеми духовності сучасної молоді : реалії та перспективи : матеріали міжрег. наук.-практ. конф. молодих дослідників / [за заг. ред. О. М. Власенко, О. С. Березюк, З. А. Осадчої]. – Житомир : Вид-во ПП Сахневич, 2007. – С. 61–65.
11. Przepisy o Bibliotece Gimnazjum Wołyńskiego. – б.м., б.р.в. – 4 с.

Матеріал надійшов до редакції 05.11. 2010 р.

***Даяк Ж. Ю. Влияние Кременецкого лицея на культурно-просветительские традиции региона (первая половина XIX в.).***

*В статье проанализировано содержание и формы взаимного влияния культурно-просветительской деятельности преподавателей и воспитанников Кременецкого лицея и окружающего социокультурного пространства. Отмечена культурно-просветительская миссия преподавательского и ученического коллективов лицея в распространении науки и искусств в Кременце и всем волынском регионе в XIX – нач. XX в.*

***Dayuk Zh. Yu. The Influence of the Kremenets Lyceum on the Cultural and Educational Region Traditions (the first half of the XIX century).***

*The article analyzes the content and forms of the mutual influence of cultural educational teachers' and pupils' work in Kremenets Lyceum and sociocultural environment. The cultural educational mission of teachers' and pupils' staff to spread science and arts in Kremenets and all the Volyn region in the XIX and the beginning of the XX centuries is pointed out.*